

Таїсія Іванівна Грицишина,
старший науковий співробітник відділу
інноваційних технологій в освіті обдарованих,
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 373.2.013

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В статті соціалізація ребенка дошкільного віку визначається як соціально-педагогічна проблема в нерозривному процесі особистісного розвитку ребенка, як вона розглядається в філософській, соціологічній, психологічній, культурологічній, педагогічній літературі. Також розкрито сутність поняття «соціалізація» ребенка дошкільного віку з точки зору соціальної педагогіки і специфіка соціалізації дошкільника під впливом соціального оточення.

Ключевые слова: *процес соціалізації особистості, соціум, соціальне розвитку, дошкільний вік, соціальні норми, соціальні умови, соціальний досвід, соціальні зв'язки, соціальні процеси, соціальна адаптивність.*

In this article the socialization pre-school age children of higher group is defined as social and pedagogical problem in indissoluble process of child's personal development, how it is considered in philosophical, sociological, psychological, cultural and pedagogical literature. Also the essence of definition "socialization" of pre-school age children of higher group child and the specific of socialization of pre-school age child influenced by social environment is uncovered from the point of social pedagogy.

Key words: *the process of person's socialization, social development, pre-school age, social norms, social conditions, social experience, social connections, social processes, social adaptability*

Сучасні тенденції суспільного розвитку підтверджують, що процес соціалізації дітей старшого дошкільного віку має відповідати динамічним суспільним тенденціям, зростаючого темпу розвитку світової цивілізації. Здійснений аналіз практики виховання доводить недостатній розвиток суспільно-особистісних якостей дошкільників, недостатній рівень культури сімейної взаємодії у процесі загального розвитку дитини та її соціалізації. З огляду на те, що соціалізація дитини реалізується не лише в сім'ї, особливої значущості набувають інституції освіти та виховання, зокрема дошкільні навчальні заклади.

Отримання дітьми старшого дошкільного віку суспільного досвіду, соціального змісту відбувається у процесі загального розвитку, активної пізнавальної діяльності, спрямованої на вміння орієнтуватися у ситуаціях, пристосування до оточуючої дійсності, перетворення живої та неживої природи, усвідомлення власного «Я». У цей період відбувається входження дитини у світ конкретних соціальних зв'язків та засвоєння суспільного досвіду, елементарних правил

і норм поведінки, отримання знань, умінь та навичок відтворення багатьох процесів, що відбуваються у соціумі, завдяки власній активній діяльності та прагненню взаємодії зі світом дорослих та однолітків.

Підґрунтям соціалізації дітей старшого дошкільного віку є соціальний досвід дитини, засвоюючи який, вона конструює образ світу, закладає підвалини власної індивідуальності, ставлення до світу дорослих та однолітків, а також формування громадянина держави. Завдяки особливостям дітей старшого дошкільного віку (емоційній чутливості, допитливості, здатності до наслідування) створюються сприятливі умови для формування та становлення особистості, розвитку їх активності як чинника світопізнання, засвоєння соціального досвіду поколінь, видів і способів практичної діяльності. У цей період формується та розвивається важливе особистісне утворення – базисна довіра до світу, що впливає на їх відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших та взаємодіяти з ними для загального розвитку та соціалізації.

З огляду на це, соціалізація є суспільною проблемою. Тому в центрі уваги соціальних інституцій (особливо освіти і виховання) має бути не просто повідомлення окремих фактів та узагальнень, а їх оцінювання, спрямоване на усвідомлення цінності рідного краю, необхідності дотримання правил та норм суспільної поведінки, бережливого ставлення до оточуючого світу. До того ж, буде здійснюватися неперервний процес особистісного розвитку інтелектуальної та моральної сфер дитини.

Питання соціалізації особистості розглядали у філософській, соціологічній, психологічній, культурологічній, педагогічній літературах. Дослідженням проблеми соціалізації займалися Г. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Парсонс, Г. Тард, З. Фрейд та ін. Загальні питання соціалізації було досліджено у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, а саме: Г. Андреевої, Б. Вульфова, М. Євтуха, В. Зеньковського, М. Лукашевич, Р. Овчарової, С. Русової, В. Семенова, О. Сухомлинської, В. Сухомлинського та ін. Сучасні вітчизняні та зарубіжні концепції соціалізації особистості обґрунтовано в наукових роботах Н. Голованової, Н. Заверико, Н. Лавриченко, Г. Лактіонової, А. Мудрика, С. Савченко, С. Харченка та ін.

Соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей висвітлено у працях В. Абраменкової, К. Альбуханової-Славської, І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, І. Кона, О. Кононко, В. Кудрявцева, О. Леонтєва, В. Мухіної, А. Петровського, Т. Рєпіної, Д. Фельдштейна. Соціально-педагогічний зміст проблеми соціалізації висвітлено у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Болгаріної, Т. Василькової, Ю. Василькової, М. Галагузової, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Коваль, В. Кузя, С. Литвиненко, Л. Міщик, Л. Новікової, А. Рижанової, С. Хлебик, Л. Штефан.

Питання розвитку та виховання дітей дошкільного віку досліджували В. Андрущенко, О. Батухтіна, М. Боришевський, В. Василенко, Г. Ващенко, Г. Григоренко, О. Докукіна, О. Дробницький, І. Зверєв, А. Здравомислов, І. Зязюн, Л. Калуська, О. Канищенко, О. Киричук, Б. Кобзар, Т. Ковальчук, Т. Конурбаєв, Г. Костюк, В. Кремень, М. Кузнецов, В. Лаппо, І. Мар'єнко, М. Марчук, Л. Масол, З. Мустафаса, В. М'ясищев, Н. Рогальська, О. Скрипченко, М. Стельмахович, Г. Тарасенко, К. Чорна, О. Юденко та ін.

Дослідження стосується вікових меж дітей старшого дошкільного віку. Етапи становлення дитини, як члена соціуму, вивчали Л. Виготський, Л. Божович, Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, М. Лісіна. Історію дитинства, традиції виховання та світ дитинства в історичному та соціально-психологічному аспектах досліджували Ф. Арієс, Г. Беленька, Л. Варяниця, Н. Гавриш, О. Караман, О. Кислов, І. Кон, О. Кононко, Л. Коломийченко, О. Копейкіна, Т. Кочубей, В. Кудрявцев, С. Литвиненко, М. Мід, М. Осоріна, Н. Побірченко, Т. Поніманська, Ю. Приходько, В. Сухомлинський, Д. Фельдштейн, С. Шалаєва, Г. Шиніна. Проблеми соціалізації дітей та молоді вивчали

Ю. Богінська, Л. Варяниця, О. Вишневецька, Л. Зімакова, О. Караман, С. Курінна, С. Литвиненко, О. Малахова, Д. Малков, І. Печенко, П. Плотніков, Р. Пріма, С. Савченко, С. Сайко.

На думку Л. Божовича, О. Леонтєва, С. Максименко, Я. Неверовича, відповідальність для молодшого учня є критерієм переходу соціальної реактивності у соціально активну поведінку. За цей період виникає можливість її саморегуляції на підґрунті отриманих знань, умінь та навичок, норм і правил поведінки, вміння підпорядковувати власні бажання відповідно до вимог дорослих, а також підпорядкування дії чинним соціальним нормам та правилам поведінки.

Можна стверджувати, що проблема соціалізації є нагальною у соціальній педагогіці. Витоки наукового дослідження щодо розв'язання проблеми соціалізації та визначення особливостей впливу на цей процес соціального середовища наявні у працях зарубіжних науковців Г. Гоббса, Дж. Дьюї, Т. Парсонса, Г. Тарда, З. Фрейда.

Педагогічний контекст проблеми соціалізації дітей дошкільного віку наведено у працях Ж. Баб'як, Ю. Богінської, Л. Варяниці, О. Вишневецької, В. Іванова, С. Курінної, О. Малахова, Д. Малкова, П. Плотникова, Р. Пріма, Н. Сайко, В. Скрипки, І. Шоробури та ін.

Р. Буре, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, Г. Люблінська, Т. Піроженко та інші стверджують, що дошкільний вік є початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання, пізнавальної активності дитини. До того ж, зростає роль мовлення у пізнанні довкілля та розвитку спілкування, різних видів дитячої діяльності. Також відбувається інтенсивний розвиток моральних уявлень і форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, загальне та диференційоване самооцінювання, а також елементів вольової регуляції поведінки дитини.

В умовах сьогодення, за твердженням Л. Артемової, В. Воронової, С. Галайди, Р. Жуковської, Т. Комарової, Л. Компанцевої, В. Кондратової, Т. Маркової, К. Назаренко, Л. Таллер, діти дошкільного віку є причетними до суспільних подій, вони відтворюють власні враження у процесі мовленнєвої, ігрової діяльності, художньо-образотворчого мистецтва і з цікавістю долучаються до діяльності осіб старшого віку. Через взаємодію зі світом природи дитина реалізує внутрішній механізм переживань, відчуває причетність до світу, як до цілісної системи. На думку О. Білан особливостями та специфікою процесу соціалізації на етапі дошкільного віку постає соціально-педагогічний супровід, спрямований на актуалізацію соціального потенціалу дитини [3].

У дітей дошкільного віку, за визначенням Г. Абрамова, О. Асмолова, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Леонтєва, С. Русової, відбувається первинне становлення особистості, формуються її базова культура, оволодіння соціальним простором, «виховання людського в людині», начала самоорганізації, ініціативності,

зацікавленість у подіях та фактах соціальної дійсності, а також навички суспільної поведінки.

Таким чином, соціально-педагогічний підхід до соціалізації розглядають як складний процес залучення особистості до соціального життя. За результатами цього вона отримує та змінює соціальні статус і роль, формує власний духовний світ та індивідуальність, а також активні зв'язки зі соціумом, створює передумови для соціальної взаємодії та розвитку соціальної активності, де виражається і реалізується рівень її соціальності, глибина та повнота соціальних відносин.

Для визначення сутності досліджуваної проблеми доречно узагальнити наукові обґрунтування поняття «соціалізація» та його відповідності до вікової категорії – дітей старшого дошкільного віку.

Сутність поняття «соціалізація» дітей дошкільного віку в контексті соціальної педагогіки досліджували Л. Артемова, А. Богуш, Л. Карнаух, В. Козлова, О. Кононко, В. Кузь, М. Лісіна, Г. Струнникова та ін. Аспекти соціалізації дитини та впливу соціального середовища на її перебіг висвітлено у працях В. Абраменкової, І. Беха, Б. Братуся, Н. Голованової, Т. Кравченко, Л. Куликової, М. Лукашевича, А. Мудрика, І. Печенко та ін. Здатність дошкільників до засвоєння систематизованих знань про природу підтверджена в наукових доробках Л. Буркової, С. Ніколаєвої, А. Федотової, І. Хайдурової, Т. Христовської та ін. Проблема формування у дітей дошкільного віку бережливого, дбайливого, свідомого та ціннісного ставлення до природи висвітлювалася у працях В. Грецової, М. Ібраїмової, Г. Марочко, З. Плохій, І. Комарової, М. Роганової та ін.

Згадані науковці зазначають, що процес соціалізації є скоординованою довготривалою діяльністю, що відкриває дитині можливості активного особистісного, загального розвитку та соціалізації. У процесі соціалізації особистості задіяно соціальні процеси, завдяки яким відбувається засвоєння та відтворення певної сукупності знань, норм, правил, цінностей, що надають можливість у подальшому бути повноправним членом спільноти, формувати в собі такі якості, як самостійність, ініціативність, відповідальність, відповідно до вікових особливостей.

Так, на думку Д. Фельдштейн, дитинство у будь-який період є орієнтованим на дорослий світ. Воно постає потребою включення до соціуму, формування знань, умінь та навичок взаємодії з ним. Соціалізація відбувається у соціальному середовищі, де суспільні, матеріальні та духовні умови, що оточують людину, забезпечують її існування, формування та діяльність. Соціальне середовище є постійним джерелом поповнення особистого досвіду на основі набутих знань, умінь та навичок, а також об'єктивним чинником, що визначає спрямованість життєвих потреб, інтересів, цінностей, реальну поведінку, процес самовизначення та самореалізації. Соціальний розвиток об'єктивно спрямовує процес соціалізації та визначає його загальний зміст, забезпечує взаємозв'язок соціалізації та індивідуалізації у процесі навчальної діяльності [9].

Л. Божович, досліджуючи особливості перебігу соціального розвитку дитини дошкільного віку, надавала особливої значущості оточенню, де «...дорослий вводить дитину в світ соціальної дійсності – суспільно значущих знань, умінь та навичок, правил та норм поведінки... а в предметах матеріальної, духовної культури та її традиціях знаходять втілення історично затвержені форми психічного життя людей, і дитина, долучаючись до культури та набуваючи її, разом засвоює форми, що сприяють розвитку її специфічних соціальних форм психіки» [4].

І. Кон називає соціалізацію «...комплексом соціальних та психологічних процесів, за допомогою яких дитина засвоює систему знань, умінь та навичок, норм і цінностей, що дають їй змогу функціонувати як повноцінному члену суспільства» [5]. Уявлення про властивості та можливості кожного вікового періоду у процесі соціалізації розкривають взаємозалежність між віком та соціальними можливостями дитини: хронологічний вік, відповідний йому рівень розвитку, що визначає суспільний статус, зміст діяльності, діапазон соціальних ролей тощо [5].

Досліджуючи процес соціалізації на ранніх етапах онтогенезу О. Кононко визначає його як «набуття дошкільником соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до оточуючого середовища, перетворення живої та неживої природи, власного “Я”» [6].

Так, В. С. Мухіна стверджує, що за результатами засвоюється певний обсяг соціальної інформації, система ціннісних орієнтацій, формується досвід соціальної діяльності у розвитку навичок, здатність до спілкування з оточуючими. Це процес засвоєння та реалізації соціального змісту, коли дитина поступово входить у реальність людського буття, що утворюють простори предметного світу, образно-знакових систем, природи, соціальний простір безпосередньої взаємодії з оточуючими [8].

Г. Андреева говорить про «двобічний процес, який передбачає, з одного боку, засвоєння дитиною соціального досвіду за допомогою входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, а з іншого – активне відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок власної активної діяльності, активного включення у соціальне середовище» [2].

Г. Авер'янова вважає, що соціалізацію можна простежити завдяки «процесу входження дитини у суспільство через різні спільноти, колективи, групи за допомогою засвоєння норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання і навчання» [1].

До того ж, Н. Лисенко, Н. Кирста пропонують співвіднести соціалізацію з віковою періодизацією життя людини, де одне з головних місць посідає дошкільний період [7].

Помітний доробок у галузі аналізу соціально-педагогічних аспектів цієї проблеми належить таким дослідникам, як Л. Артемова, А. Богуш, О. Кононко, В. Кузь. Різні аспекти соціалізації дитини і впливу соціального середовища на її перебіг висвітлено в

працях І. Беха, Т. Кравченко, Л. Куликової, М. Лукашевича, І. Печенко, Б. Братуся. Особливо цікавими вони є в контексті дослідження сутності та особливостей соціального розвитку дитини в умовах сьогодення.

Отже, процес соціалізації дитини дошкільного віку відбувається у період особистісного становлення та взаємодії з соціальним оточенням. Система соціальних зв'язків створює підґрунтя для активного засвоєння суспільного досвіду та конструювання образу соціального світу.

Соціальний розвиток особистості – це взаємопов'язаний процес соціалізації-індивідуалізації дитини дошкільного віку. З одного боку, він містить засвоєння соціокультурного досвіду у вигляді правил, норм, способів поведінки, еталонів дії та взаємодії людей у соціумі, а з іншого – розвиває сутнісне «Я» дитини, індивідуальність та неповторність, надає певної автономності та незалежності від соціуму, здатності гармонійно та ефективно адаптуватися до нових умов постійно змінюваного соціального середовища.

Набуття соціального досвіду дітьми передбачає їх залучення до соціальної дійсності, окремі сфери якої стануть для них доступними. Життєвий та соціальний досвід особистості, окрім спеціально організованих надбань, охоплює певні пізнавально-практичні надбання, які вона самостійно набуває в різних життєвих ситуаціях.

У процесі соціалізації дітей старшого дошкільного віку доречно враховувати:

- ставлення дитини до нових соціальних умов, особливостей емоційного стану;
- домінування настанов на взаємодію з дітьми (соціальна адаптивність);
- прояви ініціативності, активності, самостійності та соціальної компетентності з показниками;
- здатність вирішувати соціальні проблеми у запропонованих ситуаціях;
- ціннісні орієнтації дітей та їхні духовні потреби;

– сформованість соціальних норм поведінки.

Таким чином, специфіка соціалізації дітей дошкільного віку полягає в тому, що відбувається опосередковано, і розглядається крізь призму сприйняття та оцінювання людей, які безпосередньо оточують дитину. Під впливом цього соціального оточення, а не соціуму загалом, формуються її погляди і переконання, ставлення до навколишньої дійсності.

Використані літературні джерела

1. *Авер'янова Г. М.* Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства [текст] / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – Київ : ППП, 2005. – 218 с.
2. *Андреева Г. М.* Социальная психология [текст] : учеб. для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 321 с.
3. *Білан О. І.* Виховання культури поведінки у дітей дошкільного віку [текст] / О. І. Білан. – Львів, 1996.
4. *Божович Л. І.* Проблемы формирования личности [текст] / Л. И. Божович. – М.: Изд-во «Институт практической психологии». – Воронеж : МОДЭК, 1995.
5. *Кон И. С.* Открытие «Я» [текст] / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1978. – 286 с.
6. *Кононко О. Л.* Запорука особистісного зростання дошкільника [текст] / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 1999. – № 10.
7. *Лисенко Н.* Педагогіка українського дошкільця [текст] : навч.-метод. пос. : у 2-х ч. / Н. Лисенко, Н. Кирста. – Івано-Франківськ, 2001. – 134 с.
8. *Мухина В. С.* К проблеме социального развития ребенка [текст] / В. С. Мухина // Психологический журнал. – 1980. – Т. 1. – № 5.
9. *Фельдштейн Д. И.* Социальное развитие в пространстве-времени Детства [текст] / Д. И. Фельдштейн. – М., 1995. – 342 с.